

ЗАЩИТА ОТ ИКОНОМИЧЕСКО НАСИЛИЕ ФИНАНСОВА НЕ/ЗАВИСИМОСТ

д-р Благородна Макева

ВИВА ЖИВОТ

ЗА БЕЗОПАСНОСТ
И ПРЕВЕНЦИЯ НА
ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

кампания на

В тази студия, посветена на икономическото домашно насилие, може да откриете:

- информация за формите на икономическо насилие;
- как е възможно да изпаднем във финансова зависимост в условие на домашно насилие;
- как можем да се освободим от него;
- конкретни практически съвети;
- списък с полезни източници на допълнителна информация.

В нея информацията е на общо достъпен език, като правните аспекти са разгледани по начин разбираем и полезен за неюристи.

Настоящият материал е изготвен по възложение на Фондация „МФГ“ от д-р Благородна Макева в рамките на превантивната кампания „ВИВА живот“, подкрепена финансово от „ВиваКредит“ АД. Изказаните становища и мнения са отговорност единствено на автора и не отразяват непременно мненията, политиките или официалната позиция на Фондация „МФГ“ или донора „ВиваКредит“ АД.

ЗА АВТОРА:

Д-р Благородна Макева е първата жена заместник-директор на Главна дирекция „Национална полиция“ - с почти четвърт век стаж в МВР. Юрист по образование, но се определя като правозащитник по призвание. Изследовател и преподавател. Била е член на Националния съвет по равнопоставеност между жените и мъжете и на Националния съвет за финансова компенсация и подпомагане на пострадали от престъпления. Консултант на международни, хуманитарни и неправителствени организация по въпроси, свързани с правата на детето, домашното насилие и насилието, основано на пола – като УНИЦЕФ България, Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, Българския Червен Кръст и други. Автор на [Пътеводителя „Защитени“](#), съдържащ всички необходими образци на документи за подаване на сигнали към институциите, планове за безопасност, както и какво предвижда законодателството в България относно защитата срещу домашното насилие. Главен асистент и преподавател по дисциплината „Защита от домашно насилие“ в Академията на МВР.

д-р Благородна Макева

© Благородна Макева – автор, 2024
 © Дизайн на студията: Благородна Макева, 2024
 © МФГ Фондация - издател, 2024

Всички права запазени! Не се допуска възпроизвеждане в цялост или на части от студията в други материали, без изричното съгласие на автора, като носител на авторското право и без посочване на източника и името на автора. Можете да разпространявате студията без комерсиална (стопанска) цел и без сте правили изменения или добавки към оригиналния ѝ вид.

СЪДЪРЖАНИЕ

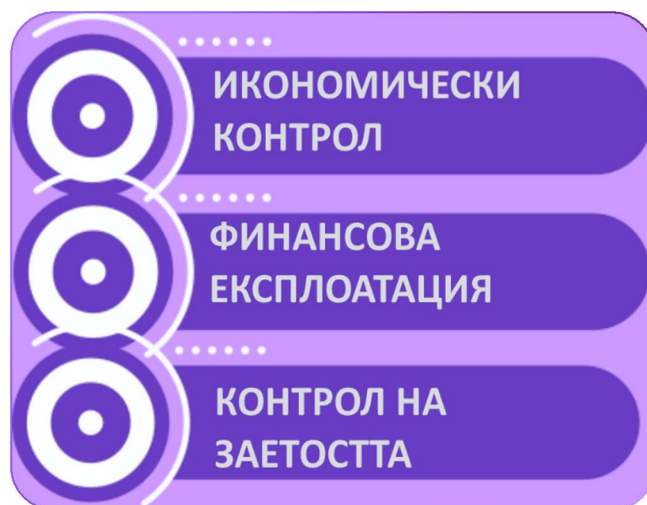
ИКОНОМИЧЕСКОТО НАСИЛИЕ КАТО ВИД ДОМАШНО НАСИЛИЕ	4
Отражение над икономиката на насилието, основано на пола	6
Влияние на домашното насилие над работата и работната среда	7
ФИНАНСОВА И ИКОНОМИЧЕСКА ЗАВИСИМОСТ	8
КОНТРОЛ НАД ИКОНОМИЧЕСКАТА НЕЗАВИСИМОСТ	12
КОНТРОЛ НА ФИНАНСИТЕ И ДОСТЪПА ДО ПАРИЧНИ СРЕДСТВА	13
ФИНАНСОВА ЕКСПЛОАТАЦИЯ.....	16
ТАКТИКИ ЗА ВЪЗПРЕПЯТСТВАНЕ НА ТРУДОВАТА ЗАЕТОСТ /	
САБОТАЖ НА ТРУДОВАТА ЗАЕТОСТ.....	19
ПЛАНИРАНЕ НА БЕЗОПАСНОСТТА И ПОСТИГАНЕ НА ФИНАНСОВА	
НЕЗАВИСИМОСТ ОТ НАСИЛНИКА	23
БИБЛИОГРАФИЯ.....	26
ПОЛЕЗНИ ВРЪЗКИ.....	27

ИКОНОМИЧЕСКОТО НАСИЛИЕ КАТО ВИД ДОМАШНО НАСИЛИЕ

| 4

Домашното насилие има различни видове, форми и измерения. Съществуват много и различни начини, с които едно лице бива поставено във финансова и икономическа зависимост, които както обществото, така дори в редица случаи и някои професионалисти, които работят с жертви, трудно разпознават като такова. Освен, че преобладаващото възприемане на насилието от страна на интимния партньор, е свързано с физическото насилие, също така и голяма част от изследванията са фокусирани на документирането на физическото, психическото, включително и сексуалното насилие.

Една от най-често скритите и дори „невидими“ и форми на насилие, която обаче се проявява в рамките на отношенията между интимните партньори, е точно икономическото насилие, което в голяма част от литературата бива наричано също така и „финансово насилие“.

В България от 2005 г. е в сила Закона за защита от домашното насилие (ЗЗДН), чиято цел е цел да даде бърза и ефективна защита и да осигури помощ и подкрепа на лицата, пострадали от домашно насилие или в риск, и да упражни превантивно и възпиращо действие върху извършителя на насилието. Съгласно легалната дефиниция, дадена в разпоредбата на чл. 2, ал. 1 от ЗЗДН, **домашно насилие** е:

„всеки акт на физическо, сексуално, психическо или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпругеско съжителство или в интимна връзка.“

Де юре актовете на икономическо насилие и опитът към такова са признати от законодателя на законово ниво като вид домашно насилие. Нито ЗЗДН¹ обаче, нито Правилникът за прилагане на ЗЗДН² дават ясно очертание и нормативна дефиниция на това кои актове следва да бъдат разбирани като такива на „икономическо насилие“.

Съобразно дефиниция, дадена в изследване на насилието, основано на пол, проведено от Националния статистически институт³, **икономическото насилие** е:

„умишлено поведение с цел контрол и/или ограничаване достъпа на човек до финансови ресурси, собственост, пазар на труда и образование от страна на интимен партньор. Както и контрол и/или ограничение при вземането на решения, свързани с икономическото състояние“.

¹ Закон за защита от домашното насилие, обн. ДВ. бр. 27 от 29 март 2005 г., в сила от 01.04.2005 г., загл. изм. - ДВ, бр. 102 от 2009 г., в сила от 22.12.2009 г., последно изм. и доп. ДВ. бр. 69 от 11 август 2023 г.

² Правилник за прилагане на Закона за защита от домашното насилие, Приет с ПМС № 113 от 08.06.2010 г., обн. ДВ. бр. 45 от 15 юни 2010 г., в сила от 15.06.2010 г., последно изм. и доп. ДВ. бр. 74 от 30 август 2024 г.

³ Национален статистически институт, Изследване на насилието, основано на пол EU-GBV, 2021, с. 11, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/GBV_2021.pdf

Според проф. д-р Даниела Тасевска „**социално-икономическото насилие в публичната сфера е едновременно причина и следствие от доминиращите отношения на властта между половете в обществата**“⁴. Според нея, то може да включва:

- „отказ на достъп до образование;
- или (равнопоставено) платена работа (главно за жени);
- отказ на достъп до услуги;
- изключване от определени работни места;
- отказ на удоволствие;
- отказ от ползване на граждански, културни, социални и политически права“.

За целите на настоящата студия може да бъде следната дадена дефиниция за **икономическо насилие над жени, извършвано от страна на съпруг или партньор на пострадалата жена**:

Икономическото насилие над жени, както и икономическото домашно насилие се изразява в извършването от насилника на разнородни по своите характеристики и причини актове (действия и бездействия), които:

- насочени към контролиране способността за придобиване, използване и поддържане на икономически ресурси от жертвата
- включват поведение, оказващо негативно влияние върху финансовото и икономическото му състояние;
- възпрепятстват постигането от пострадалото лице на финансова стабилност и независимост от насилника.

Въпреки, че много изследователи разглеждат връзките между икономическата несигурност, обусловена от пола, и икономическото насилие, както в национален, така и международен мащаб, не се използва съгласуван индекс, с който бъде измервано икономическото насилие като вид домашно насилие. Затова и тази студия си поставя за цел да направи преглед и да представи анализ, фокусиран върху икономическото и финансовото насилие. Това ще позволи да бъдат очертани различните форми на икономически контрол, експлоатация и контрол на заетостта като изразни форми на икономическо насилие и финансовата зависимост, както и да бъдат дадени конкретни предложения и насоки към пострадалите лица как отново да станат финансово независими, за да могат да изградят отново живота си. Без насилие в него.

В България до момента не е провеждано изследване, която да е фокусирано върху икономическото насилие в интимна среда или такова, което е извършено в условие на домашно насилие между лицата, попадащи в кръга на тези, от чиито актове на насилие ЗЗДН дава право на пострадалото лице да потърси защита по съдебен ред.

В национален мащаб липсва също и фокусирано изследване над **икономическите последици от домашното насилие**. Затова и ще бъдат представени данни както от изследвания, така и от извършени проучвания сред жертви на домашно насилие, проведени в други държави, в рамките на които е била събрана и анализирана такава информация.

⁴ Доклад „Социални влияния за превенция на насилието, основано на пола в семейната общност“, Сборник с доклади от научно-практическа конференция на тема: Насилието в българското семейство, проведена на 21.04.2023 г. в гр. Велико Търново, Фабер, 2023, с. 52

ОТРАЖЕНИЕ НАД ИКОНОМИКАТА НА НАСИЛИЕТО, ОСНОВАНО НА ПОЛА

Насилието, основано на пола, има отражение не само върху здравето и благосъстоянието, но и върху участието на жените на пазара на труда, което съответно оказва отрицателно въздействие **върху икономическата им независимост и икономиката като цяло.**

Според едно изследване от 2014 г. на Европейския институт за равенство между половете (ЕИРП)⁵, насилието над жени, основано на пола, **води до разходи в Европейския съюз, възлизащи на около 226 милиарда евро годишно, а според изследването тези разходи в България възлизат приблизително на 3.8 милиарда евро годишно.**⁶

През 2021 г. в доклада на ЕИРП са посочени още по-високи прогнозни разходи, възлизащи на почти **366 млрд. евро за насилието, основано на пола (от които 79% са извършени срещу жени) и 175 млрд. евро за насилието от страна на интимния партньор (от които 87% са извършени срещу жени).** За страната в същия доклад, като разходи, изчислени по метода на екстраполацията, са посочени **почти 5.75 млрд. евро за насилие, основано на пола и 2.75 млрд. евро за насилие, извършено от страна на интимния партньор**⁷.

Всички тези изследвания, обаче представят разходите, които се правят, без да разглеждат формите на икономическото насилие и да калкулират и систематизират последствията от него.

Проучвания, свързани с икономическите последствия на полово обусловеното насилие и домашното насилие са правени през годините в САЩ. Резултатите от едно проучване на Националния център за превенция и контрол на нараняванията към Центъра за контрол и превенция на заболяванията на САЩ сочи, че **между 21-60% от жертвите на насилие от интимен партньор губят работата си поради причини, произтичащи от насилието.**⁸

Почти **70% от респондентите в проведено проучване са посочили, че изпълнението на работата им е повлияно на 50 % от домашното насилие и смятат, че са загубили възможности за заплащане и кариерно израстване поради проблеми, свързани със насилието.**⁹

В друго изследване **64% от жертвите на домашно насилие посочват, че насилието е засегнало способността им да работят.** Сред основните причини за спада на производителност жертвите отбелязват:

- ☐ разсеяност - 57 %;
- ☐ страх от разкриване - 45 %;
- ☐ тормоз от интимен партньор на работно място (по телефон или лично) - 40 %;
- ☐ страх от неочаквани посещения на интимния партньор - 34 %;
- ☐ невъзможност да изпълняват задачите си навреме - 24 %;
- ☐ загуба на работа - 21 %.

⁵ Европейският институт за равенство между половете е автономен орган на Европейския съюз (ЕС), създаден с цел укрепване на равенството между половете в ЕС.

⁶ „Оценка на разходите за насилие, основано на пола, в Европейския съюз: Доклад“, 2014, с. 142, заглавие на английски език „Estimating the costs of gender-based violence in the European Union: Report“, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: <http://eige.europa.eu/node/393>

⁷ „Разходите за насилие, основано на пола, в Европейския съюз“, ЕИРП, с. 22-24, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/20213229_mh0921238enn_pdf.pdf

⁸ „Разходи, свързани с насилието над жени от страна на интимния партньор в САЩ“, 2003, заглавие на английски език „Costs of intimate partner violence against women in the United States“, с. 11, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://stacks.cdc.gov/view/cdc/6543/cdc_6543_DS1.pdf

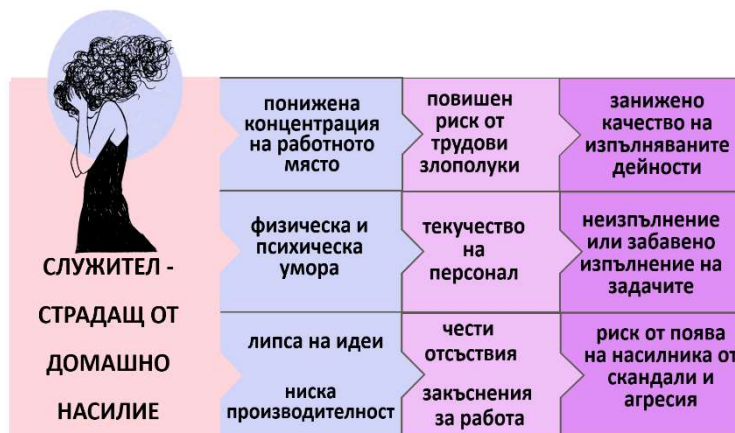
⁹ „Домашно насилие: Разпространение и последици за заетостта сред получателите на социални помощи“, 1998, заглавие на английски език „Domestic Violence: Prevalence and Implications for Employment Among Welfare Recipients“, с. 8, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: <https://www.gao.gov/products/hehs-99-12>

До 50% от преживелите насилие от интимен партньор, които са наети, са тормозени на работното си място от своите насилници, а голям е и делът на жените, убити на работното им място. Практиката показва, че лицата, които страдат от насилие в дома си, в случаите при които се касае за психическо насилие:

- ❑ са по-малко концентрирани и трудно изпълняват възложените им служебни задачи,
- ❑ а при физическо насилие - жертвите често започват да отсъстват от работа поради временна неработоспособност, докато отминат поне външните белези на претърпяното от тях насилие.

ВЛИЯНИЕ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ НАД РАБОТАТА И РАБОТНАТА СРЕДА

Представителите на корпоративния свят не винаги са запознати с това как феноменът на домашното насилие пуска пипалата си като октопод навсякъде или как домашното насилие се отразява, дори и на икономическа заетост, пазара на труда, текучество на персонал, в чиято квалификация е инвестирал работодателя, както и се реализират различни косвени вреди за всеки от нас и т.н.

Част от работодателите все пак са осъзнали огромното икономическо бреме на насилието, както поради правната постановка в българското законодателство, при която първите 3 (три) дни от отпуска по болест са за сметка на работодателя, така и поради ниската производителност на жертвите на насилие и недобрата им концентрация на работно място.

Не трябва да се забравя и повишения риск от трудови злополуки при работа със сложна техника или пък при изпълнение на такива служебни задължения, при които самото им изпълнение представлява повишен риск и при нарушено внимание и липса на концентрация може да настъпят сериозни инциденти на работното място, вкл. и такива с летален изход.

Ако трябва да бъдат представени систематизирано и накратко, годишните разходи за работодателя от домашно насилие могат да бъдат категоризирани основно **в няколко области**:

- ✓ **преки разходи** за работодателите от отсъствие от работа;
- ✓ **текучество на персонала и загуба на производителност**;
- ✓ **непреки разходи**, определени като данък на работодателя като дял от разходите на публичния сектор в предоставянето на услуги на жертви и извършители на домашно насилие;
- ✓ **преки и алтернативни разходи** за жертви, извършители, семейство и приятели;
- ✓ **споделянето въздействието на домашното насилие върху по-широката общност**, включително разходите между поколенията.

Затова и за икономическите щети от домашното насилие може да се пише много.

Защото те са също толкова разнообразни, колкото и самите видове и форми на домашно насилие.

ФИНАНСОВА И ИКОНОМИЧЕСКА ЗАВИСИМОСТ

8

Има много и различни начини и тактики, с които едно лице бива поставено във финансова и икономическа зависимост, които не само хората като членове на обществото, а и дори някои от професионалистите, които работят с жертви, трудно успяват да разпознават като насилие.

Икономическият контрол, финансовата експлоатация и контролът на заетостта са икономическо насилие. А както вече бе подчертано, тактиките за икономически контрол, експлоатация и контрол на заетостта са разнообразни в своето проявление.

Някои публични форми на икономическото насилие, основано на пола, от своя страна пък допринасят за това жените да станат икономически зависими от партньора си.

Зависимостта при жените е много по-често срещана, поради много и различни фактори, които повлияват негативно сферата на засегнатата от домашно насилие жена.

Сред факторите, които оказват такова негативно въздействие, които обаче са базирани извън насилствената връзка, а се коренят в обществено-социалните особености в страната, могат да бъдат изведени например:

- по-ниските трудови възнаграждения за жени, които се дават в редица сфери;
- изключително ниските размери на социалното подпомагане или въобще липсата на такива надбавки при отглеждане на деца за определени групи лица, неотговарящи на нормативни изисквания за отпускането им.

Настоящата студия ще се фокусира върху тактиките за икономически контрол, експлоатация и контрол на заетостта като форми на икономическо насилие и финансовата зависимост, както и върху това как отново да станем финансово независими.

Независимо от факта, че по темата за защитата от домашно насилие, проучванията са много, като цяло фокусът на такива проучвания е свързан по-скоро с физическото насилие и/или заплахите/заканите с такова, психическото и сексуалното насилие.

Възприемането на насилието между партньори като представляващо предимно физическо насилие все още доминира, независимо от факта, че свидетелствата на жертвите и практиката изобилстват от множество различни видове и форми на насилие. Насилниците използват разнообразни тактики, за да поддържат контрол над партньорите си, като по този начин ги принуждават както към физическа, така и към емоционална и финансова зависимост. Този цикъл на контрол предизвиква постоянен страх, който не позволява на жените да оспорват действията им.

Според т. нар. „Теория на брачната зависимост“¹⁰ и Теорията за взаимозависимостта (Rusbult & Van Lange, 2003 г.)¹¹ жените, принудени към такава зависимост, са изложени на по-голям риск да попаднат в капана на връзката.

¹⁰ Вяс, С., Уотс, Ш., „Как икономическото овластяване влияе върху риска от насилие от страна на интимния партньор при жените в страните с ниски и средни доходи? Систематичен преглед на публикуваните данни“, 2008 г., заглавие на английски език „How does economic empowerment affect women's risk of intimate partner violence in low and middle income countries? A systematic review of published evidence“, Seema Vyas & Charlotte Watts, [онлайн], [посетен на 23.10.2024 г.], Достъпно на:

https://www.academia.edu/10737194/How_does_economic_empowerment_affect_womens_risk_of_intimate_partner_violence_in_low_and_middle_income_countries_A_systematic_review_of_published_evidence

¹¹ Rusbult, С., Van Lange, П., „Взаимозависимост, взаимодействие и взаимоотношения“, сп. „Годишен психологически преглед“, , с. 352-369, заглавие на английски език „Interdependence, Interaction, and Relationships“, Annual Review of Psychology, 2003, Caryl E. Rusbult & Paul A. M. Van Lange [онлайн], [посетен на 23.10.2024 г.], Достъпно на: https://www.researchgate.net/publication/11050489_Interdependence_Interaction_and_Relationships

Това обяснява защо голяма част от пострадалите от домашно насилие жени посочват, че икономическите съображения, свързани с тяхната финансова и икономическа зависимост от насилника, се явяват една от важните причини, поради които те трудно се решават да се отделият от него, като напуснат средата на насилие, в която живеят.

Има много теоретични модели на партньорската връзка, които разглеждат и анализират взаимовръзката между икономическото овластяване и риска от насилие от страна на интимния партньор. Тези теории на практика не само се опитват, но и дават различни обяснения на това как върху риска от насилие между партньорите (основно при жените), може да бъде оказано въздействие с промяна, както на абсолютното, така и относителното ниво на достъпните ресурси в едно домакинство.

Различните теории представят различни изводи и твърдения за начина, по който икономическото овластяване на жените може да окаже своето въздействие над нивото на риска от партньорско насилие над тях.

В Теорията за ресурсите на Гууди, която се основава на социологическата перспектива на Теорията за социалната размяна, според която социалните взаимодействия се управляват, когато ползите от взаимодействието надвишават разходите, семейството е система на власт и че мъжете с малък икономически ресурс могат да използват насилието като алтернативна форма на ресурс за контрол над партньорката си¹². В тази теория, когато се говори за мъже с малък икономически ресурс, се имат предвид мъже, които могат да бъдат както с по-ниски доходи, така и с по-нисък социален статус и/или образователен ценз. Според Гууди, насилието може да се разглежда като допълнителен инструмент, който мъжете могат да използват, за да поддържат господстващо положение над жената, с която са във връзка. В теорията си той прави и извод, че в тези случаи ще е налице връзка между бедността и насилието над интимния партньор.

В нея също така се прави и предложение, че когато съществува несъответствие в статуса – например при жени, които работят, но партньорът им не е трудово зает, респ. те имат по-висок доход от него или пък са по-образовани, в този случай жените, поради по-високия си статус, биха били изложени и на повишен риск от насилие. Според автора, този риск се основава на факта, че по този начин насилникът възприема статуса на жената като оспорване на неговото положение на глава на семейството.¹²

Една от често скритите или „невидими“ форми на насилие, които се проявяват в рамките на интимните партньорски отношения, е икономическото или финансовото насилие. **За жените, които преживяват домашно насилие, стабилният и достъпен финансов източник е от основно значение за живот без насилие.** Домашното насилие е свързано с финансова зависимост от партньорите, които злоупотребяват с него, и пречи на жените да напуснат опасните връзки. Често тази зависимост е резултат от прилагането на тактики на злоупотреба, които са използвани от техните съпрузи/партньори, които упражняват насилие над тях. Тези тактики те прилагат, за да им попречат да получат достъп до образование, обучение или възможности, които от своя страна са изключително важни за постигането на независимост от тяхна страна.

Рискът от физическо насилие сред жените, чиито финанси се контролират от съпрузите/партньорите им е по-голям от този при жените, които не се сблъскват с тактики на финансов контрол. Трябва да се подчертае, че **трудова заетост на пострадалото от домашно насилие лице, е един от най-ключовите фактори за осигуряване на самостоятелен достъп до доходи и финансовата независимост.**

¹² Гууди, У., „Сила и насилие в семейството“, 1971, сп. „Брак и семейство“, том 33, бр. 4, с. 624-636, заглавие на английски език „Force and Violence in the Family“, William J. Goode, [онлайн], [посетен на 23.10.2024 г.], Достъпно на: <https://www.jstor.org/stable/i214930>

На практика, контролирането и препятстването на трудова заетост на съпруга/партньора, е злоупотребата, която сама по себе си представлява и една от най-големите пречки постигането от страна на пострадалото лице и на окончателна самостоятелност, която да му позволи излизане от насилствената връзка.

Корелацията между постигане на икономическа независимост и готовност за прекъсване на връзката с насилника, е разгледана и от други автори, които посочват, че *„притесненията за икономическото и финансово бъдеще на жертвите са допълнителна бариера, която възпрепятства излизането от зависимостта спрямо насилника“* се посочва и от други автори.¹³

Може да се твърди, че за насилието в партньорски връзки и в брака допринасят бедността, финансовият риск и финансовата несигурност на жените. Това е налице дори понякога много дълго време след като насилническата връзка е била прекратена и пострадалото лице е започнало нов живот, в който насилника вече не живее и не споделя домакинство с него.

При разглеждането на изведените **критерии за приключване на престоя в специализираната услуга „Защитено жилище“**¹⁴, се установява, че основен критерий за напускане на защитеното жилище е постигнатата безопасност и сигурност. Основното е след напускането на защитеното жилище *пострадалите лица и децата им да бъдат в сигурна среда, да имат капацитет да се грижат за себе си самостоятелно и да могат да посрещат нуждите си.*

Де юре, три от общо пет значими дадености, които трябва да бъдат налични, за да може при следване на разписаните нормативни разпоредби да приключи престоя на пострадалите лица в защитеното жилище, са свързани с постигането от негова страна на икономическа и финансова независимост от извършителя на домашно насилие. Тези три изисквания, които са поставени на нормативно ниво са следните:

- ☐ **постоянни доходи** - пострадалото лице трябва да има доходи, които правят неговия живот независим и могат да гарантират живот без зависимост от извършителя на домашно насилие;
- ☐ **надеждно жилище** - пострадалото лице да има осигурено жилище (временна квартира или собствено жилище), където може да се настани след напускането;
- ☐ **осигурени детска градина или училище, медицинска помощ и др.**

В литературата понятията **„икономическо насилие“** и **„финансово насилие“** често се използват като взаимнозаменяеми. Икономическото насилие обаче, е едно по-широко понятие, защото е свързано със засягане, както на икономическата, така и на финансовата сигурност на пострадалите лица, като резултатът от това насилие се изразява в причиняването на икономическа или финансова несигурност на пострадалото лице.

¹³ Иванов Ив., Манолов М., Публични политики спрямо полово-ролевите стереотипи и нагласи, водещи до насилствени отношения в българското семейство (политики и практики), с. 36, Издателство „Фабер“, 2020, [онлайн], [посетен на 23.10.2024 г.], Достъпно на: https://www.ekaravelova.org/images/Biblioteka/Narachnik_za_hora_s_upravleniski_pozicii.pdf

¹⁴ Приложение № 3, Специализирана услуга Защитено жилище (Предоставянето на социално, психологическо и правно консултиране и специализирани програми за възстановяване и/или защита на лица или деца, жертви на домашно насилие или свидетели, в защитено жилище) към чл. 32 от Правилника за прилагане на Закона за защита от домашното насилие

Финансовото насилие е част от икономическото насилие и може да включва в себе си сходни действия и поведение на насилника. При него обаче центърът основно е фокусиран върху парите и финансите на жертвата, без обаче да се разпростира върху другите икономически ресурси, които са от значение за постигане на нейната независимост.

Затова и като **икономически ресурси за постигане на независимост на жертвата на насилие** могат да бъдат посочени например:

- ☐ разполагането със собствено жилище;
- ☐ разполагането с превозно средство;
- ☐ трудова заетост;
- ☐ постигането на висок образователен статус и др.

Икономическото насилие от друга страна може да бъде определено и като **умишлен модел на поведение от страна на насилника, чрез който той цели да постигне контрол над партньора си с използване на техники на контрол и влияние на способността на партньора да придобива, използва и поддържа икономически ресурси.**

Както вече бе посочено, **икономическото насилие над жени, както и икономическото домашно насилие** може да бъде дефинирано като:

Актове на извършителя (действия и бездействия), насочени към контролиране способността за придобиване, използване и поддържане на икономически ресурси от жертвата, включващи поведение, с негативно влияние върху финансовото и икономическото ѝ състояние, които възпрепятстват постигането от пострадалото лице на финансова стабилност и независимост от насилника.

Икономическото насилие включва в себе си такова поведение на партньора - насилник, чрез което той **контролира, експлоатира или възпрепятства снабдяването с икономически ресурси от страна на жертвата**. Това включва и **поведение, което е насочено и към контрол на трудовата заетост на пострадалото лице**. То се реализира чрез прилагане от страна на насилника на изключително разнообразен набор от тактики, използвани за получаване на власт и контрол в насилствената връзка.

Както вече бе посочено, в тези случаи, насилникът насочва усилията си в това да контролира способността на пострадалото лице (най-често това е жената във връзката) да придобива, използва и поддържа икономическите ресурси. Това от своя страна, пряко застрашава икономическата сигурност на жертвата, като има негативно отражение и върху способността ѝ самостоятелно да се издържа.

Най-често икономическото насилие се изразява в **икономически контрол (контрол на икономическата независимост), саботаж на трудовата заетост и финансовата експлоатация**. Това поведение на насилника се реализира чрез налагането от негова страна на модел, различаващ се от нормалните модели на съвместно вземане не само на важните, а и на не толкова важните финансови решения в отношенията в една двойка, която има общо домакинство.

КОНТРОЛ НАД ИКОНОМИЧЕСКАТА НЕЗАВИСИМОСТ

Икономическото насилие е резултат и израз на контролиращото поведение на насилника. Единият партньор (в случая насилникът) не позволява на другия (жертвата) да взема самостоятелни решения във финансовата сфера, упражнява контрол над нейните работни дейности и използва доходите ѝ, като може да прибегне и до принуждаване на жертвата да тегли кредити дори, но като средство за увеличаване на финансовата ѝ зависимост от насилника.

Някои от използваните от насилниците **тактики за контрол над икономическата независимост** включват:

- ☐ регулиране на достъпа до пари и финансова информация;
- ☐ кражба на вещи/пари;
- ☐ осъществяване на контрол над доходите ѝ;
- ☐ възпрепятстване на трудовата заетост на жената;
- ☐ лишаване от средства за покриване на основни нужди - напр. храна, подслон, помощни средства;
- ☐ обвиняване на жената за разходите за нуждите на семейството;
- ☐ пречене или опит да спре ползването на телефон, интернет или семейния автомобил от страна на жертвата;
- ☐ прахосване на пари;
- ☐ изпадане в задължение – вземане на заеми, кредити, въобще въвличане в дългове на партньора;
- ☐ принуждаване към плащане на дългове, които насилникът е генерирал.

Ще бъдат представени и анализирани и истински истории на жертви на домашно насилие, които са били въвличани в задлъжняване от насилника, било е възпрепятствано тяхното образование, и/или повишаване на квалификация или пък трудовата им заетост.¹⁵

„Увери ме, че тъй като сме съпрузи, всичко което купуваме заедно, е общо (съпругеска имуществена общност) и така си купихме апартамент, като аз му дадох всичките си спестявания, за да плати с тях първоначалната вноска. И така в един момент се оказах съвсем сама в чужда държава и без никакви разполагаеми финансови средства, незнаеща езика и напълно зависима от съпруга ми. Дълго време ремонтирахме апартамента, като аз не е работих около година през този период, но се издържахме с пари, които моят брат ми изпрати. Ипотеката се погасява през негова банкова сметка, като вноските са около 1000 лв. на месец, от които аз давам между 700-800 лв., а той останалата част.“

Това е описание на домашно насилие, упражнявано над пострадалата жена от нейния съпруг. В коректния случай, тя не е българска гражданка, не е запозната с нормативните правила в страната ни, а той я е убедил да му предостави всичките си спестявания с цел закупуване на общо жилище.

¹⁵ Всички примери в настоящата студия са от практиката на автора като консултант на пострадали от домашно насилие лица.

Впоследствие, жертвата на практика, е била този член на семейството, който реално е покривал по-голямата част от ипотечния кредит. Това обаче, не може да бъде доказано документално от нея, защото тя е предоставила на ръка на насилника, както сумата за първоначалната вноска в размер на 15 000 евро, така и сумите за ежемесечните вноски, с които е бил погасяван ипотечният кредит. И тъй като съпругът ѝ е бил този член на семейството, който е внесъл, както първоначалната вноска, така и следващите вноски, и го е направил с преводи, наредени от неговата банкова сметка, жертвата на практика няма обективен инструмент, с който да докаже, че всъщност средствата, с които те са заплатени, са нейни, а не на съпруга ѝ.

От правна гледна точка, макар и при придобиване на недвижимо имущество (каквото се явява апартаментът), това недвижимо имущество да е наистина съпружеска имуществена общност, ако гражданският брак бъде прекратен, при една евентуална бъдеща делба на имуществото на двамата бивши съпрузи, може да се достигне до необходимост от доказване на приноса на всеки един от тях за придобиването на това жилище.

А при съпруг – насилник, каквото е в точно този случай съпругът на пострадалата жена, е почти сигурно, че той задължително ще претендира, че жилището е било закупено не с пари на жертвата, а с негови собствени. И тъй като жертвата, както тя самата разказва, му е предоставила спестяванията си на ръка, а той е бил този, който ги е внесъл от негова банкова сметка като първоначална вноска по ипотечния кредит, а и впоследствие по същия начин, макар че пострадалата е била тази, която е давала между 7 и 8/10 от сумата, необходима за месечната вноска, тъй като сумите за погасяване на кредита са били внасяни от насилника, за нея би било изключително трудно, дори почти невъзможно, да докаже обема на съществения си принос при придобиването на имуществото.

КОНТРОЛ НА ФИНАНСИТЕ И ДОСТЪПА ДО ПАРИЧНИ СРЕДСТВА

Контролът на финансите и достъпа до парични средства на пострадалото лице може също да бъде форма на икономическо насилие.

Задържането на парични средства от страна на насилника следва да се разглежда като обичайна пречка, която насилникът използва за улавяне, изолиране и контролиране на пострадалото лице. Друг обичаен метод е използването на **икономическа принуда** и **заплахи за задържане на финансови средства за храна или за битови разходи**.

Когато говорим за **финансов контрол**, това включва също **контрол над семейните финанси и ограничаване на достъп до информация за финансите на семейството**. Насилникът често използва и тактики като основа, която дава възможност за **възникване на принудителен дълг**. Той я поставя в положение да е с намалена способност например да предотврати трансакции, за които не е съгласна.

Това може да включва, както **кредитни измами**, така и **кражби**, като използваните методи жертвата да бъде принудена към извършването на такива могат да бъдат също много разнообразни: **сплашване, заплахи, физическо насилие**, заради които жертвата не повдига въпроси, свързани с **кредитни измами или други форми на принудително задлъжняване**, които е установила, че са били извършени вече от него.

Сред често срещаните методи за **контрол на финансите и достъпа до парични средства** попадат например:

- ☐ постоянно следене от страна на насилника с какви финансови средства разполага пострадалото лице;
- ☐ строго ограничаване на достъпа до домакински ресурси;
- ☐ спиране или опит да се попречи жертвата да има достъп до нейните парични средства;
- ☐ отказване на достъп до парични средства на жертвата, дори и за стоки от първа необходимост;
- ☐ скриване от жертвата дори на съвместно спечелени пари;
- ☐ принуждаване на жертвата да поиска пари назаем от трети лица;
- ☐ отказване на достъп до банкови сметки;
- ☐ задържане на финансови средства или вземане на пари от жертвата противно на волята ѝ;
- ☐ повреждане, унищожаване или кражба на вещи на жертвата (особено такива, чрез които тя изкарва дохода си);
- ☐ изключване на комунални услуги;
- ☐ принуждаване да предостави кредитната си карта на насилника и ползване от негова страна, както и натрупване на дълг по кредитна карта;
- ☐ отказ от страна на насилника да се включва в плащания по сметките;
- ☐ задържане на пари от приходите на жертвата, които се използват от насилника за хазарт, закупуване на алкохол, тютюн или други неща за него, със съзнанието, че това пречатства жертвата и тя ще изпитва затруднения да си позволи разходите за домакинството.

Жертви на домашно насилие, които са избягали от насилника, споделят конкретни форми и методи, използвани от техните насилници за упражняването на финансов контрол и контролиране на разполагаемите от тях финансови средства¹⁶:

- „Не ми позволяваше равен достъп до семейните пари“;
- „Казваше ми или се държеше така, сякаш е парите, къщата, колата и т.н. са само и единствено негови“;
- „Отправяше заплахи, че ще ми вземе всички пари и ще ме остави без една стотинка“;
- „Караше ме да си прося пари от него за неща от първа необходимост – дори за неща като дамски превръзки“;
- „Не ми позволяваше да имам собствен мобилен телефон или SIM-карта, а ме караше да ползвам негов – така постоянно проверяваше и контролираше с кой комуникирам и когато това беше някой, който той не одобрява, заплашваше, че ще ми спре телефона“;
- „Караше ме да му се отчитам за парите, които харча, като в един момент стигна дотам да ми иска да събирам и да му показвам и касовите бележки“;

¹⁶ Посочените примери са от практиката на автора като консултант на пострадали от домашно насилие лица.

- „Накара ме да си изкарам кредитна карта и ми я взе, смени ѝ ПИН-кода и каза, че ако си изкарам друга, ще се пребие“
- „Прибираще ми заплатата и ми даваше „джобни“, колкото той реши – все едно съм малко дете“.

Всички тези актове съставляват, освен акт на икономическо насилие, сами по себе си представляват също и психическо насилие над пострадалото лице, но комбинирано с икономическата злоупотреба.

Унищожаването на имущество или заплахата, че ще посегне на вещи, които са важни за работата на пострадалото лице са също форма на икономическо насилие, но и на психическо. Жертва на домашно насилие от страна на насилник, зависим от наркотични вещества, който не работи, споделя следното:

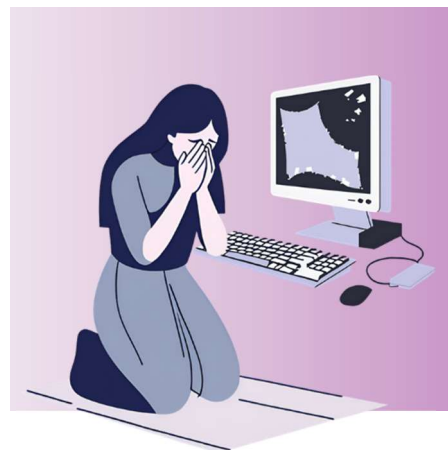
„Когато ме освободиха от предната работа, защото постоянно закъснявах, започнах да си търся нещо, което мога да работя от вкъщи. Така никой нямаше да ме вижда разплакана или насинена и да ме гледа изпитателно. Затова започнах работа в кол център, от дома си с предоставена от фирмата апаратура, но се страхувах, че той може да унищожи компютърното оборудване, което ми е предоставено при някое от избухванията му. Защото при всеки скандал или побой, все ме заплашваше с това. Може би единственото, което го спираше, беше че имахме общ кредит, който плащахме от парите, които аз изкарвах, защото той не работеше.“

Почти същият като предишният случай, е този на друга жертва, която работи отново в кол-център: оборудването за работата ѝ е собственост на компанията, за която тя работи, но жертвата е чужденка без постоянен статут на пребиваване в страната, не е гражданка на държава членка от Европейския съюз, а на друга държава, завръщането ѝ в която би представлявало опасност за живота ѝ.

Това също е използвано от насилника, за да я принуждава да споделя с него почти целия доход, който тя заработва. В случаите, при които тя откаже да му даде пари за наркотици, той често я заплашва, че ще унищожи оборудването, което ѝ е предоставено от компанията, в която работи.

Практиката показва, че насилниците често отправят и заплахи за унищожаване на вещи, към които жертвите са привързани, ако не дадат пари на насилника, той ще унищожи вещь, с която тя е емоционално свързана, без тя да е дори на висока парична стойност.

Пример за това бе случай, в който, се касаеше за вещь, която е спомен от починалия баща на пострадалата жена. В случая заплахата с вандалско посегателство е това, което я кара да се страхува, че закана ще бъде изпълнена.

ФИНАНСОВА ЕКСПЛОАТАЦИЯ

Формите на финансовата експлоатация (злоупотреба) се преплитат с методите, които насилниците използват и за контрол на икономическата и финансова независимост на пострадалите лица.

Съществуват много и разнообразни методи на финансова експлоатация от страна на извършителите. Финансовата експлоатация се изразява в използването на финансовите ресурси на пострадалото лице за цели на насилника или за удовлетворяване на негови лични желания или потребности, но също така и лишаването на жертвата от възможност тя да ползва имуществото си или общото имущество.

Финансовата експлоатация може да включва неизчерпателно някои от следните тактики:

- ☐ злоупотреба със семейните финанси – разпиляване, използване за закупуване на алкохол, наркотици или проиграване на хазарт;
- ☐ увреждане на имущество;
- ☐ кражба на имущество, пари или лични данни;
- ☐ задлъжняване чрез принуда или тайно;
- ☐ вземане пари в заем от близки и познати на жертвата, които насилникът никога не възнамерява да изплати и които жертвата е принудена да връща;
- ☐ харчене на пари на жертвата и използване на нейно имущество без съгласието ѝ;
- ☐ принуждаване жертвата да взема заем или да изтегли кредит или да си направи кредитна/дебитна карта, която да се ползва от насилника, а не от жертвата;
- ☐ изхвърляне на жертвата от жилището;
- ☐ използване на богатството като оръжие или пък като заплаха;
- ☐ продажба на вещи от първа необходимост в домакинството или лични вещи на пострадалото лице;
- ☐ ограничаване на достъпа до здравни грижи или застраховки;
- ☐ отказ или ограничаване на достъпа до транспорт чрез използване на семейния автомобил само и единствено за нужди на насилника.

За да бъде визуализирано как точно се прилагат някои от тези методи, може да прочетете разказа на пострадала от домашно насилие жена, от страна на съпруга ѝ, който е бил едновременно нарко – и хазартно зависим:

„Нанесохме се да живеем в апартамента на баба ми, след като тя почина. Теглихме кредит, за да го ремонтираме и обзаведем. Него обаче го изгониха последователно от няколко работни места, защото се започна да се друса, да прави скандали на работа, а и играеше комар. И така почти всичките ми пари, които изкарвах отиваха за кредита, неговите наркотици и хазарт. Често вземаше пари на заем от лоши хора, които аз трябваше да връщам, защото ми плачеше, че ще го пребият. Той така и ми казваше: „Ако не дадеш пари да им ги върна, ще тежа на твоята съвест!“. Едвам успях да изпрося нещо да остава и за вкъщи. Сега, когато успях най-накрая да го накарам да се изнесе от вкъщи, поне плащам само кредита, а не и за неговите пороци.“

В този случай, е налице комбинация от **психическо и икономическо насилие**, защото на практика е използвана и **психическа принуда** – насилникът заплашва жертвата, че ще го наранят, ако тя не върне дълга му, като я манипулира, опитвайки се да ѝ вменява вина за това, което би последвало.

Много жертви са подлагани на финансова експлоатация без дори да осъзнават, че е такава. Чувстват несправедливостта на ситуацията, но се опитват сами да търсят и намират извинение за поведението на партньора си.

Без съкращения по-долу може да прочетете, през какви форми на финансова експлоатация е преминала жертва на домашно насилие, която след като насилникът ѝ е посегнал и физически, е решила да избяга заедно с детето си от него и да заживее в друг град:

„Преди да забременея, работех на две места, защото правехме ремонт, планирахме сватба и ни трябваха пари. Излизах рано, прибирах се късно, при положение, че първата ми заплата беше повече от неговата, аз се хванах и на втора работа, че за семейството ни ще е уж... А той, човекът се напиваше, прибираше се рано и хич и не мислеше за втора работа. Тогавя не си давах сметка. Лошото е, че много добре ме манипулираше, постоянно повтаряше „градим нашия дом“, „това ще е за нашето дете“.

И аз се раздавах...

В магазина всичко се купуваше на негово име, защото „аз мисля за теб, ако се повреди да ходя да го оправя, без да те товаря“, „ама има ли значение, нали за нашия дом“, за дома на нашето дете се купува“.

От умора не знаех къде се намирам на моменти, защото след двойната смяна ме чакаше домакинската работа, че той винаги беше изморен, с главоболие. Работи като шофьор трябва да се напива, за да не катастрофира по пътищата. Как съм щяла да се чувствам, ако той катастрофира?!

Когато се роди детето, стана още по-страшно, с нищо не помагаше, за всичко имаше мнение и претенция, повтаряше как с нищо не се справям, детето се роди със заболявания, които аз установих (работя в болница), но той не позволяваше да го заведем на лекар, казваше, че се „филмирам“ и „всичко ми е от хормоните“, всъщност това беше обяснението за всичко „от хормоните ти е“, „нямаш ясна преценка“, накрая се оказах права, детето мина на лечение ...

Пари не даваше за нищо, аз плащах сметките, защото „майчинството ти е по-високо от заплата ми, а аз съм по пътищата, ми ако нещо стане трябва да имам пари в мен“.

Та така ... След побоя, се прибрах в родния си град с 400 лв. в джоба, всичко друго беше вложено в неговия апартамент. Когато го помолих поне пералнята и сушилнята да ми докара (купени с пари, които аз съм изкарала), за да има къде да пера детето, получих имейл от адвоката му „ако майката няма елементарни удобства, се поставя под съмнение способността ѝ да отглежда дете“.

Това не е всичко, има още много примери, беше ми казвано как той няма пари да се храни и ако не съм го направила (преместването), за да го наказвам, ще му плащам горивото до града ми, за да идва да вижда малкия. Платих и ремонта на колата му...”

Този случай също се отличава преплитане на различни видове и форми на домашно насилие:

- **физическо насилие** – пострадалата е получила сериозни наранявания вследствие на нанесения ѝ побой, заради които се е наложил престой в болница;
- **икономическо насилие** – извършителят е експлоатирал пострадалата жена икономически, като със заработените от нея средства е било ремонтирано и оборудвано жилището на насилника, а той е харчил заработените от него пари само за негови лични нужди. Извършителят е използвал психологически прийоми, за да намери извинение за това, че задържа за себе си всички средства, които заработва;

- **психическо насилие** – насилникът е омаловажавал личността на пострадалата и възможността тя да има адекватна преценка за състоянието на детето си, въпреки че тя самата е медицински работник; вменявал е вина на жертвата, че ако той не си почива достатъчно, за да ѝ помага в домакинството, ще заспи и ще катастрофира на пътя и т.н.

Показателен е и за това, че дори когато в семейната общност жената е тази с по-висок икономически статус, това не може да елиминира заплахата от насилие срещу нея, заради възможността за възникване на конфликти относно статута на жената, особено при толкова ясно изразени отношения на икономическа злоупотреба. Насилникът е бил последователен в своите действия, като е привидно е маскирал методите за финансовата експлоатация, които е прилагал, зад маската на загриженост за жертвата, семейството и дома. Прилагал и е психологическа манипулация спрямо нея, за да накара жената да се чувства длъжна да му оказва финансова подкрепа.

В този случай, вредното влияние на експлоатиращия насилник продължава и след като жената са се разделили и тя е устроила живота си в друго населено място – насилникът отказва да предаде електроуреди, закупени със средства на жената (пералня, сушилня), кара я да заплаща пътните му разходи и да заплати ремонта на автомобила му, вменявайки ѝ вина. Финансовият риск и финансовата несигурност остава дори понякога много дълго време, след като насилническата връзка е била прекратена.

Друг случай е показателен за това как след прекъсване на насилническа връзка, финансовата сигурност на жената, остава повлияна от злоупотребата, на която тя била подложена от насилника. Жертвата тегли кредит от банка, защото мъжът, с когото е съжителствала на съпружески начала искал „да си купят кола“. При последния случай, след който тя избягала „по чорапи“ и оставила всичко, което е имала в квартирата им, за нея е останало да погасява и кредита. Тя и партньорът ѝ не са били женени, а потребителският кредит е изтеглила на свое име, тъй като той бил общ работник по строежи и я убедил, че на нея (продавачка в голяма хранителна верига), по-лесно ще ѝ го отпуснат. Предоставила му парите на ръка, а той ѝ под предлог, че „не е женска работа да се занимава с коли“, сключил договора за покупко-продажба на автомобила, регистрирал го и го декларирал пред общината. След раздялата, автомобилът останал при него. От юридическа гледна точка, като страна по договора за покупко-продажбата му, той е собственик на автомобила, а той категорично отказал да ѝ върне парите.

Въпреки че финансовата експлоатация трудно се забелязва, тя засяга много хора. Броят на хората, преживели финансова злоупотреба в такива връзки, за съжаление нарасна по време на пандемията COVID-19 и ще продължи да бъде съществен проблем за преживелите насилие. Финансовата злоупотреба може да доведе до дългосрочни проблеми за тях, дори когато те напуснат връзката, в която е извършено насилие. То може да се отрази на кредитния им рейтинг, на способността им да си намерят работа или да ги засили финансовата им несигурност.

ТАКТИКИ ЗА ВЪЗПРЕПЯТСТВАНЕ НА ТРУДОВАТА ЗАЕТОСТ / САБОТАЖ НА ТРУДОВАТА ЗАЕТОСТ

Тактиките за възпрепятстване на трудовата заетост /саботаж на трудовата заетост могат да включват разнообразно поведение, чиято крайна цел е за жертвата да не ѝ бъде позволено или да стане невъзможно да постъпи или да се задържи на работа. Могат да бъдат очертани някои от основните **тактики, насочени към възпрепятстване на трудовата заетост /саботаж на трудовата заетост**, които се използват от насилниците:

- ☐ възпрепятстване получаването на образование/квалификация за заемане на определена длъжност или започване на работа;
- ☐ възпрепятстване на постъпването на работа;
- ☐ създаване на различни пречки и препятствия пред жертвата, които ѝ пречат да остане на работа;
- ☐ предприемане на действия, които да причинят загуба на работата от страна на жертвата;
- ☐ принуждаване на жертвата да отсъства от работа/ да не се яви на работа/ да закъснява постоянно за работа;
- ☐ тормоз над нейни колеги под различен претекст и т.н.

В някои от случаите, при икономическото насилие, то се проявява съчетано и с **ограничаване на личната свобода и психическо насилие**. За такива прояви на домашно насилие извън гореописаното, които представляват едновременно психическо и икономическо насилие, но и принудително ограничаване на личната свобода, споделя друго пострадало лице, което не е българска гражданка и не говори български език.

„Всички мои опити да се запиша на езикови курсове, за да науча български език, са умишлено проваляни от мъжа ми. По този начин той ме поставя умишлено в изолация, защото мога да комуникирам единствено с негови приятели, които говорят английски език и които подбира той“.

По този начин жената е била ограничавана, както в комуникацията с външния свят и намирането на приятелска подкрепяща среда, така и в избора на потенциално работно място.

А подкрепящата среда, и както вече бе посочено, постигането на финансова независимост чрез наличието на собствени доходи пред трудова заетост, се явява ключов фактор за излизане от насилническата връзка, в която се намира едно пострадало лице.

В друг случай **физическото насилие**, които е упражнявано над нея в един продължителен период от време, отново било извършвано от съпруга ѝ, и неговото отражение върху психическото състояние на пострадалата жена и това как изглежда, е довело до това тя да загуби работата си.

За причините, които са наложили да напусне работа в този случай, пострадалата от домашно насилие жена споделя следното:

„Наложи ми се да напусна работа, защото заради побоите не изглеждах добре в офиса, често ми личеше, че съм разстроена на работа, особено след поредния скандал или побой. Работехме с много клиенти и това служителите в офиса да са приветливи и усмихнати беше важно. А аз нито изглеждах добре, нито се усмихвах. Просто не можех. И така един ден шефът ми ме извика в кабинета си и ми каза, че от ръководството на фирмата са казали да напусна.“

Саботаж на трудовата заетост се открива и в много други известни случаи. Обикновено това се случва в семейства с деца. Като се това дали бащата и майката се намират в граждански брак или живеят в условия на фактическо съпружеско съжителство¹⁷ е ирелевантно.

Най-честото поведение на насилника в такива случаи се изразява в това, че мъжът в семейството не позволява на жената да работи, а вместо това настоява тя да остане вкъщи, да полага грижи за отглеждането на децата и да се грижи за домакинството.

Пред пострадалите жени, съпрузите/партньорите им изтъкват различни причини за това свое настояване – в някои случаи се опитват да убедят жената, че тъй като те като „глава на семейството“ разполагат със значителен доход, е излишно тя да работи, тъй като те могат да осигурят и покрият напълно разходите, необходими за функциониране на домакинството.

Като следва да се подчертае, че това тяхно настояване е израз на желанието им за създаването на отношения на власт и контрол над жената, което те прикриват зад заявеното намерение да полагат грижа за нея и семейството и по този начин тя да не се натоварва с допълнителни задължения, извън домакинските.

В редица други случаи, обаче такова желание се проявява в комбинация и/или като резултат и от дълбоко вкоренени предразсъдъци в съпруга/интимния партньор на пострадалата жена, като ясно очертаващо се в поведението му разбиране относно стереотипните роли на жената в семейството. При тях, тези свои предразсъдъци и стереотипни нагласи, съпругът/интимният партньор дори и не полага усилие да и не опитва да ги прикрие зад привидна загриженост към съпругата/партньорката си.

Пример за вторите се открива в разказа на пострадала от домашно насилие жена, която споделя следното:

„Запознах се с мъжа ми в последната година в гимназията. Всичко стана много бързо. Беше много мил и грижовен. Аз исках да стана акушерка, но забременях. Когато родих дъщеря ни, му споделих, че като тръгне на ясла, мисля да кандидатства и да се запиша, ако ме приемат. Но той каза, че няма как да уча редовно обучение с толкова малко дете. Дъщеря ни ли съм обичала повече или себе си? Кой бил по-важен? Родителите ми бяха млади и работеха, и наистина нямаше кой да гледа малката. Продължих да мечтая, но реших да изчакам, докато тръгне на детска градина. Започнах да се подготвям за кандидатстудентския изпит скришом, докато той е на работа, защото знаех, че не е съгласен. Един ден ме завари да чета и ми скъса учебниците. Завъртя ми един шамар и ме попита за коя се мисля. Тогава ми заяви, че трябва да си зная мястото. Била съм майка и съпруга, а жената трябвало да си гледа децата и да се грижи за къщата. Той бил този, дето носи пари вкъщи. Той решавал.“

В този случай в поведението на извършителя на насилието се наблюдават и могат ясно да бъдат идентифицирани елементи, които придават допълнителна характеристика на извършеното от него деяние.

¹⁷ В българското законодателство понятието „фактическо съпружеско съжителство“ се среща в различни закони. В ЗЗДН, въпреки че в много разпоредби е използван изразът „фактическо съпружеско съжителство“, такава не е изведена в допълнителните разпоредби. Такава легалната дефиниция е дадена в Допълнителните разпоредби на други два закона - Закона за съдебната власт (§1, т. 6) и Закона за противодействие на корупцията (§1, т. 12.):

“Фактическо съжителство на съпружески начала” е доброволно съвместно съжителство на съпружески начала на две пълнолетни лица, по отношение на които не съществува родство, представляващо пречка за встъпване в брак, което е продължило повече от две години и при което лицата се грижат един за друг и за общо домакинство.“

В описаното от пострадалата жена това, което се наблюдава, е как икономическото насилие отново се съчетава и с **други видове и форми на насилие** и ясно се разпознават следните характеристики на извършените актове на домашно насилие:

- налице е едно ясно **полово обусловено насилие**, което видимо е силно повлияно и от **предразсъдъците на насилника за ролята на жената в семейството**. На практика, от страна на насилника са демонстрирани формирани предразсъдъци, като се разпознават и изградени у него **полово-ролеви стереотипи** относно ролята на жената в семейството. А както сочат някои автори, тези стереотипи *„често стоят в основата на голяма част от насилствените поведенчески модели“*¹⁸;
- Описаното поведение е също така пример за желанието му да я постави в пълна **икономическа зависимост** - като пречатства обучението ѝ, което би ѝ позволило да е трудово заета. А оттам и да разполага със собствени средства, които да ѝ дадат независимост от него.
- **психическо насилие**:
 - ✓ чрез *принизяването на личното ѝ* Аз и *омаловажаването ѝ като личност* с твърдението, че „трябва да си знае мястото“;
 - ✓ чрез упражняването на *психически тормоз над нея* чрез заплахи и обиди;
 - ✓ чрез *използване на децата*, за да я контролира и да ѝ вменява вина – на практика, насилникът упражнява в психически тормоз, като поставя жертвата пред ценностна дилема дали да избере да продължи образованието си и да се чувства виновна, че няма да отделя повече време на детето си или да остане вкъщи;
- **физическо насилие**: с причиняването на болка и страдание чрез *нанасянето на удари*;
- **ограничаване на личната свобода** – чрез забраната да тя сама да избере как да продължи образованието и търсенето на професионална реализация.

Дебненето на пострадалото лице, стоенето пред дома, сградите, където работи и посещаването на работното му място като форма на контрол също се среща често.

За жертвите на домашно насилие, при които този тип контролиране е съчетано с **физическо насилие**, това също в повечето случаи оказва негативно въздействие и върху трудовата заетост на пострадалото лице.

Случаите, които ще бъдат представени по-долу, ясно показват негативното въздействие, което посещаването на работното място от насилника, е довело до прекратяване на трудовата заетост на пострадалото лице.

„Работех като крупие в казино. Приятелят ми беше, който беше безработен, държеше да идва с мен на работа. Стоеше през цялото време в залата и ако не му харесваше как някой клиент ме гледа или как ми говори, започваше да се кара с него. След поредния скандал, който вдигна на клиент, затова че „флиртувал“ с мен, се стигна до бой и се наложи охраната да се намеси. Управителят забрани да го пускат в казиното и ми постави ултиматум – или приятелят ми ще престане да идва, или да си търся друга работа. Наложих се да напусна, защото когато се опитах да убедя приятеля си да не идва, за да имаме все пак с какво да живеем, той ме преби зверски. След като се възстанових от побоя, просто подадох молба за напускане.“

¹⁸ Иванов Ив., Манолов М., Публични политики спрямо полово-ролевите стереотипи и нагласи, водещи до насилствени отношения в българското семейство (политики и практики), с. 11, Издателство „Фабер“, 2020, [онлайн], [посетен на 23.10.2024 г.], Достъпно на: https://www.ekaravelova.org/images/Biblioteka/Narachnik_zh_hora_s_upravleniski_pozicii.pdf

В този случай, жертвата е принудена да напусне работата си, заради контролиращото поведение на приятеля ѝ, което спада като акт не само към икономическото насилие, но е едновременно и психическо насилие. Защото с това свое поведение, той се опитва да контролира и социалната ѝ среда и да я изолира от хора, с които той не желае тя да контактува. При **социалната изолация**, насилникът е този, който иска да контролира какво ще прави жената, с кого ще се среща, говори, дори какво чете и къде ходи. В този случай, той възпрепятства трудовата ѝ заетост, като зад прикритието на любовта, изразяваща се според него в демонстрираните на работното ѝ място прояви на ревност, се опитва да оправдае контролиращото си поведение.

Друг случай, при който насилието е повлияло на професионалното представяне на жертвата, споделя ръководител на банков клон в малък град, където е работила жена – жертва на убийство, извършено от бившия ѝ приятел:

„Водеше я на работа, чакаше я отпред, минаваше по обяд, за да я вземе и да обядват. През останалото време ѝ звънеше често по телефона. Стоеше на пейка отсреща и я наблюдаваше през прозореца. Всички мислехме, че той много я обича. Отдавахме разсеяността ѝ на това, че е влюбена. Когато се разделиха, той продължи да идва всеки ден до клона, носеше ѝ червена роза, а на работа това я разконцентрираше видимо. Едва, когато той я уби, разбрахме че я е преследвал, а тя се опитвала да прекъсне напълно връзката си с него. На никого не беше споделила какво преживява.“

При домашното и полово обусловеното насилие видовете и формите на насилие се преплитат и във всеки един конкретен случай могат да разпознаят винаги повече от два вида и още толкова форми на насилие – психическото насилие винаги е налице. Независимо от формата - този случай е пример за съчетаване на различни видове насилие, извършено от настоящ или бивш партньор. Като се започне от *психическо насилие, ограничаване на личната свобода, икономическо насилие*, изразяващо се в *действия, които саботират трудовата ѝ заетост, дебнене* и се стигне до най-тежката форма на *физическото насилие – убийството*.

ПЛАНИРАНЕ НА БЕЗОПАСНОСТТА И ПОСТИГАНЕ НА ФИНАНСОВА НЕЗАВИСИМОСТ ОТ НАСИЛНИКА

| 23

Въпреки че, когато се касае за продължителна връзка, излизането от икономическото насилие, финансовата експлоатация и злоупотреба може да бъде сложно, има начини, по които можете да се защитите.

Уверете се, че разполагате със собствени финансови активи, независимо дали това е лична банкова сметка или лични парични средства, които са скрити от партньора Ви. Посъветвайте се с доверен приятел или член на семейството, който може да съхранява пари за Вас или го упълномощете той да получава държавна помощ за Вас, ако Ви се изплащат такива.

Направете си списък на вещите, които притежавате заедно (автомобили, имоти, електроуреди мебели), и направете копия на документите за покупката им, за да покажете, че те са и Ваши. Най-добре би било, ако сами закупвате движимите вещи, за да може на фактурата, която се издава да е Вашето име като купувач.

Ако купувате заедно недвижим имот, задължително поискайте от нотариуса да състави нотариалния акт и един екземпляр лично за Вас.

Направете си копия на всички важни финансови документи и ако разполагате и с оригиналите на такива документи, ги скрийте на сигурно място, например в сейф или в банкова касетка.

Има много начини да бъде подкрепен някого, който живее с насилник, който ограничава икономическата му независимост. Изключително важно е, когато искаме да помогнем на такъв човек, винаги да подхождаме с търпение и разбиране. Да не бъдем съдници защо не иска да предприеме дадена стъпка или пък се бави с предприемането ѝ.

Трябва да бъде запомнено, че винаги е важно този, който иска да помогне, да се консултира с лицето, което подкрепя, за предпочитане това трябва да се случва, докато то е далеч от партньора си, или по начин, който няма да му бъде възможно да узнае. Не трябва да се предприемат стъпки, които ние смятаме, че биха му помогнали, ако преди това не сме си съгласували с него.

Изключително важно е подкрепата да бъде предоставяна по начини, които са удобни за човека, който подкрепяме, и да са уточнени предварително с него, тъй като той най-добре познава ситуацията, в която се намира.

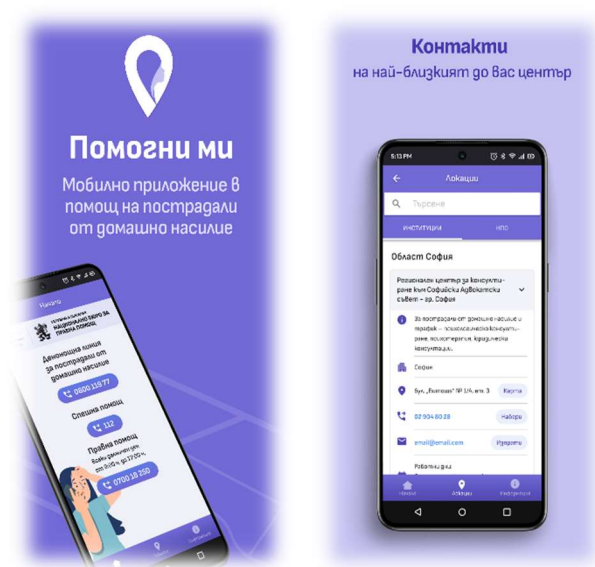
Някои от възможни начини, по които можем да помогнем или да подкрепим хора, които се опитват да излязат от такава връзка и да изградят живота и самостоятелността си наново:

- ✓ Пазете пари за тях или им помогнете да спестяват за себе си.
- ✓ Предложете им да ги возите или да им окажете подкрепа по служебни въпроси.
- ✓ Помогнете им да документират насилието.
- ✓ Позволете им да използват вашия адрес за лични банкови сметки и поща.

Не трябва да се забравя, че излизайки от насилствената връзка, пострадалото лице трябва да изгради живота си наново, което изисква задължително предварителна и методична подготовка.

Подготовката на пострадалите лица за това да изградят капацитет, за да могат да се грижат за себе си и децата си е дълъг процес, който почти винаги изисква и специализираната им подкрепа и психо-социална работа с тях със специалисти.

Такава подкрепа може да бъде получена в рамките на различни социални и специализирани услуги на лицензирани доставчици или в програми, в които различни неправителствени организации предлагат възможности за включване на пострадалите лица. Информация за тях може да бъде открита в безплатното мобилно приложение „Помогни ми“ на Националното бюро за правна помощ, което предлага помощ на лица, пострадали от домашно насилие и е налично в Google Play и App Store. Приложение разполага с обширна база данни, която включва адреси, телефони, имейли и работно време на организации и областни центрове, които могат да окажат съдействие на пострадалите.

Всяко пострадало лице, което иска да прекъсне връзката си с насилника, трябва да си подготви и персонализиран план за безопасност. Варианти на такива планове може да откриете като приложение към Пътеводителя „Защитени“.¹⁹

Най-важното е планът за безопасност да бъде съобразен с конкретния случай, както и да бъде персонализиран съобразно потребностите на пострадалото лице и децата му, ако има такива. Защото той ще бъде различен, ако пострадалото лице ще живее в блок, кооперация или къща; работи, в майчинство е или е безработно; ако има деца и те посещават детски или учебни заведения; ако се придвижва със собствен автомобил или с градски транспорт; има или няма издадена заповед за защита по ЗЗДН; има или не започнато досъдебно или съдебно производство, свързано с упражненото над него домашно насилие и т.н.

Важно е да се подчертае, че тогава, когато за защита на пострадалото лице има постановени мерки за защита по ЗЗДН, е от изключителна важност, когато то се настанява да живее на нов адрес, надлежно да информира полицейските органи по местоживееето си.

Това е така, защото на тях е възложен контролът по спазването на определени мерки за защита. А когато има постановени мерки за защита и на децата, същото информироване трябва да бъде предприето и по отношение на отдела за закрила на детето по новото местоживееене на детето/децата.

В предходните раздели при представяне на видовете и формите на икономическо насилие бяха разгледани детайлно и използваните от насилниците методи за контрол на финансите, въвеждане на лицето в икономическа зависимост, финансова злоупотреба и саботаж на трудовата заетост. Разгледани бяха и конкретните фактори, които са от съществено значение за изпадането в икономическа зависимост от извършителя и финансова несигурност на пострадалите от насилието лица.

¹⁹ Макева Бл., Пътеводител „Защитени“, 2024 г., Фондация „Будителките“, [онлайн], [посетен на 23.10.2024 г.], Достъпно на: <https://www.thewakeupfoundation.org/projects/zashtiteni>

Въз основа на тях като най-важни **икономически ресурси за постигане на независимост на жертва на насилие** могат да бъдат изведени следните:

1. **постоянни доходи;**
2. **разполагане със собствено жилище;**
3. **разполагане с превозно средство;**
4. **трудова заетост;**
5. **постигането на висок образователен статус и др.**

| 25

Наличието на **постоянни доходи** е гаранция за пострадалото лице, че ще разполага с постоянен приток на финансови средства (доходи), които да му помогнат да изгради самостоятелен живот без да е зависим от извършителя на домашно насилие.

Друг важен ресурс на пострадалото лице да има на свое разположение **осигурено жилище**. Без значение е дали ще се касае за временно наето такова – квартира, собствено жилище или предоставено му за ползване от роднини, приятели или познати. Важното е да има надеждно жилище, където ще може да се настанят след като се раздели с насилника.

Разполагането с превозно средство също е важно за независимостта на лицето, ако то е водач. Също като при жилището не е от значение дали ще е собствен автомобил, нает или предоставен от други хора за ползване. Автомобилът е средство, което позволява на лицето по-бързо и по-безопасно да стига до работата си, да закара децата си до детското заведение или училище, което посещават, та дори и да избяга при опасност.

Трудовата заетост е може би най-ключовият фактор за постигането на икономическа независимост от всички изброени, защото тя позволява наличието на постоянен доход, закупуване или наемане на жилище или автомобил, респ. това да има работа означава постоянен доход, които позволява неговият живот да бъде наистина независим от извършителя на домашно насилие.

През конкретните примери на пострадали лица в тази студия ясно се очерта колко важно е **постигането на висок образователен статус** – това включва в себе си не само завършването на определена образователна или образователно-квалификационна степен, но и говоренето на чужди езици, изкарването на шофьорски курсове и притежаването на свидетелство за правоуправление на моторно превозно средство, преминаването през различни обучителни и квалификационни курсове, които биха могли да помогнат на пострадалото лице впоследствие да си намери по-лесно работа.

Такива обучения за професионална квалификация, освен срещу заплащане, се предлагат и безплатно, както през програми на Агенцията по заетостта за безработни лица, така и от страна на редица неправителствени организации.

Това са **най-важните икономически инструменти** за постигане на икономическа независимост и финансова сигурност от пострадалото лице, но **най-важният инструмент е наличието на подкрепяща среда** – и там ангажиментът и ролята на всеки един от нас е важна: близки, роднини, приятели, познати, работодатели, институции и общество.

Защото без разбиране и подкрепа, когато тя е нужна, позитивната промяна няма да настъпи.

ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ Е ОБЩЕСТВЕН, А НЕ ЛИЧЕН ПРОБЛЕМ!

1. Закон за защита от домашното насилие, обн. ДВ. бр. 27 от 29 март 2005 г., в сила от 01.04.2005 г., загл. изм. - ДВ, бр. 102 от 2009 г., в сила от 22.12.2009 г., последно изм. и доп. ДВ. бр. 69 от 11 август 2023 г.
2. Правилник за прилагане на Закона за защита от домашното насилие, Приет с ПМС № 113 от 08.06.2010 г., обн. ДВ. бр. 45 от 15 юни 2010 г., в сила от 15.06.2010 г., последно изм. и доп. ДВ. бр. 74 от 30 август 2024 г.
3. Национален статистически институт, Изследване на насилието, основано на пол EU-GBV, 2021, с. 11, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/GBV_2021.pdf
4. Доклад „Социални влияния за превенция на насилието, основано на пола в семейната общност“, Сборник с доклади от научно-практическа конференция на тема: Насилието в българското семейство, проведена на 21.04.2023 г. в гр. Велико Търново, Фабер, 2023
5. „Оценка на разходите за насилие, основано на пола, в Европейския съюз: Доклад“, 2014, с. 142, заглавие на английски език „Estimating the costs of gender-based violence in the European Union: Report“, ЕИРП [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: <http://eige.europa.eu/node/393>
6. Изследване „Разходите за насилие, основано на пола, в Европейския съюз“, ЕИРП, 2021,[онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/20213229_mh0921238enn_pdf.pdf
7. Доклад „Индекс на равенството между половете за 2023 г. Към зелен преход в транспорта и енергия“, 2024 г., ЕИРП, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: <https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2023-towards-green-transition-transport-and-energy>
8. „Разходи, свързани с насилието над жени от страна на интимния партньор в САЩ“, 2003, заглавие на английски език „Costs of intimate partner violence against women in the United States“, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://stacks.cdc.gov/view/cdc/6543/cdc_6543_DS1.pdf
9. „Домашно насилие: Разпространение и последици за заетостта сред получателите на социални помощи“, 1998, заглавие на английски език „Domestic Violence: Prevalence and Implications for Employment Among Welfare Recipients“, [онлайн] [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: <https://www.gao.gov/products/hehs-99-12>
10. Вяс, С., Уотс, Ш., „Как икономическото овластяване влияе върху риска от насилие от страна на интимния партньор при жените в страните с ниски и средни доходи? Систематичен преглед на публикуваните данни“, 2008 г., заглавие на английски език „How does economic empowerment affect women's risk of intimate partner violence in low and middle income countries? A systematic review of published evidence“, Seema Vyas & Charlotte Watts, [онлайн], [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://www.academia.edu/10737194/How_does_economic_empowerment_affect_womens_risk_of_intimate_partner_violence_in_low_and_middle_income_countries_A_systematic_review_of_published_evidence
11. Rusbult, С., Van Lange, П., „Взаимозависимост, взаимодействие и взаимоотношения“, сп. „Годишен психологически преглед“, , с. 352-369, заглавие на английски език „Interdependence, Interaction, and Relationships“, Annual Review of Psychology, 2003, Caryl E. Rusbult & Paul A. M. Van Lange [онлайн], [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://www.researchgate.net/publication/11050489_Interdependence_Interaction_and_Relationships
12. Гууди, У., „Сила и насилие в семейството“, 1971, сп. „Брак и семейство“, том 33, бр. 4, с. 624-636, заглавие на английски език „Force and Violence in the Family“, William J. Goode, [онлайн], [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: <https://www.jstor.org/stable/i214930>
13. Иванов Ив., Манолов М., Публични политики спрямо полово-ролевите стереотипи и нагласи, водещи до насилствени отношения в българското семейство (политики и практики), Издателство „Фабер“, 2020, [онлайн], [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: https://www.ekaravelova.org/images/Biblioteka/Narachnik_za_hora_s_upravlenski_pozicii.pdf
14. Макева Бл., Пътеводител „Защитени“, 2024 г., Фондация „Будителките“, [онлайн], [посетен на 23.10.2024], Достъпно на: <https://www.thewakeupfoundation.org/projects/zashtiteni>

ПОЛЕЗНИ ТЕЛЕФОННИ НОМЕРА

- ЕЕН 112** - за спешни случаи
- 0800 1 8676** - Национална безплатна денонощна гореща линия за хора, пострадали от насилие, с оператор Фондация „Асоциация Анимус“
- 116 111** - Национална телефонна линия за деца
- 0700 18 250** - Национален телефон за правна помощ
- 0800 11 977** - Денонощна телефонна линия за професионална помощ на „Алианс за защита от насилие, основано на пола“
- 0800 20 202** - **Kabinet.bg**: Спешна психотерапевтична помощ и емоционална подкрепа
- 0766 01 010** - Денонощна телефонна линия за професионална помощ за пострадали от насилие на Фондация „П.У.Л.С“ – Перник
- 0899 100 245** - Телефонна линия за професионална помощ за пострадали от насилие Фондация „П.У.Л.С“ – Кърджали, всеки работен ден от 10 до 17 ч.
- 0700 40 150** - Гореща телефонна линия за пострадали от домашно насилие на Фондация „Асоциация Деметра“

ПОЛЕЗНИ РЕСУРСИ, СЪБРАНИ НА ЕДНО МЯСТО:

Фондация
Будителките

Фондация „БУДИТЕЛКИТЕ“

Всички безплатни правни ресурси на едно място:

<https://www.thewakeupfoundation.org/page/freelegalaid>

„ЗАЩИТЕНИ“ е пътеводител с набор от документи за подаване на сигнали за домашно насилие към институциите:

<https://www.thewakeupfoundation.org/projects/zashtiteni>

НЯКОИ ОРГАНИЗАЦИИ, КЪДЕТО МОЖЕ ДА ПОТЪРСИМ

Фондация „Асоциация Анимус“

<https://animusassociation.org/centar-za-vazstanoviavane-konsultirane-psihoterapia-psihoanaliza/>

Фондация „Emprove“

<https://emproveproject.com/podkrepa/>

Фондация „П.У.Л.С“

<https://www.pulsfoundation.org/bg/kak-pomagame.html>

Фондация „Асоциация Деметра“

<https://demetra.bg//>

ВИВА ЖИВОТ
ЗА БЕЗОПАСНОСТ И ПРЕЗИДЕНЦИЯ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

МОБИЛНО ПРИЛОЖЕНИЕ

В ПОМОЩ НА ПОСТРАДАЛИ ОТ ДОМАШНО НАСИЛИЕ

| 28

„ПОМОГНИ МИ“

Безплатното мобилно приложение на Националното бюро за правна помощ

Предлага помощ на лица, пострадали от домашно насилие и е налично в Google Play и App Store. Разполага с обширна база данни, която включва адреси, телефони, имейли и работно време на организации и областни центрове, които могат да окажат съдействие на пострадалите.

App Store

<https://apps.apple.com/bg/app/помогни-ми/id6471497775>

Google Play

<https://play.google.com/store/apps/details?id=bg.mjs.nlab.android&>

ВИВА ЖИВОТ
ЗА ВЪЗМОЖНОСТ И ПРЕВЕНЦИЯ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

© Благородна Макева – автор, 2024
© Дизайн на студията: Благородна Макева, 2024
© МФГ Фондация - издател, 2024

Всички права запазени! Не се допуска възпроизвеждане в цялост или на части от студията в други материали, без изричното съгласие на автора, като носител на авторското право и без посочване на източника и името на автора. Можете да разпространявате студията без комерсиална (стопанска) цел и без сте правили изменения или добавки към оригиналния ѝ вид.

ВИВА ЖИВОТ

ЗА БЕЗОПАСНОСТ
И ПРЕВЕНЦИЯ НА
ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

кампания на

